

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Hämäläinen, Tommi

Title: Kylmä sota sosiaalisena mekanismina Suomessa

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Tommi Hämäläinen

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Hämäläinen, T. (2023). Kylmä sota sosiaalisena mekanismina Suomessa. *J@rgonia*, 21(42), 339-344. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202401291599>

Kylmä sota sosiaalisena mekanismina Suomessa

Arvio teoksesta Holmila, Antero. *Suomalaisten kylmä sota*. Atena. 2023. 336 s. ISBN 978-951-1-42416-1.

Tommi Hämäläinen

Kun Venäjä aloitti helmikuussa 2022 laajamittaisen hyökkäyssodan Ukrainaan, ravisteli se paitsi eurooppalaista turvallisuusarkkitehtuuria mutta myös suomalaisen ulko- ja turvallisuuspolitiikan perusteita ja suomalaisten suhtautumista omaan historiaansa. Julkiseen keskusteluun nousi suomettuminen, eli Suomen kylmän sodan aikainen Neuvostoliitolle alisteinen asema ja siihen kytkeytyneet sisäpoliittiset itsesensuurin noudattaminen, jonka jälkipöytäkirjoilla pyrittiin selittämään suomalaisten sokeaa Venäjä-suhdetta. Aiheesta käyty julkinen keskustelu osoitti tarpeen uusille tulkinnoille suomettumisilmiöstä ja sen perinnöstä. Historian professori Antero Holmilan keväällä 2023 julkaisema teos *Suomalaisten kylmä sota* vastaa tähän kysyntään.

Teos kytkeytyy kylmän sodan uudelleentulkintojen ja suomettumisen historiankirjoituksen perinteeseen. Holmila pyrkii tarjoamaan uudenlaisen ruohonjuuritason näkökulmaan keskittyvän kokemushistoriallisen tulkinnan kylmän sodan ajasta. Teoksen keskeisin tavoite on kylmän sodan ”totuuksien” kirjoittamisen auki tavallisten suomalaisten näkökulmasta (s. 13). Perinteisesti kylmän sodan historiankirjoitusta ovat dominoineet viralliseen politiikkaan keskittyvät tutkimukset, joissa huomion kohteena ovat olleet poliittisesti vaikutusvaltaiset henkilöt, kuten presidenttinä neljännesvuosisadan toiminut Urho Kekkonen. Holmila pyrkii antamaan äänen tavallisille historiankirjoituksen ”taustakohinaksi” jääneille ”keskirivin” suomalaisille sekä tarkastelemaan, miten tavalliset ihmiset kokivat kylmän sodan arjessaan ja millaisia merkityksiä sille annettiin (s. 13, 16–17).

Näitä merkityksiä tutkiessaan Holmila on käyttänyt pääaineistona aikavälillä 1.8.2020–5.1.2021 kerättyä *Suomalaisten kylmä sota* -muisteluaineistoa, jonka keruussa yhteistyötahoina ovat olleet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska litteratursällskapet i Finland. Kyselylomakkeen avulla kerättyjä muisteluaita tutkijalla on ollut käytettävissä 40 ihmiseltä kaikkiaan 230 sivua. (s. 33.) Määrällisesti aineistoa ei ole kovin edustava, saati suomalaista yhteiskuntaa läpikäyvä. Holmila on kuitenkin käyttänyt tukevana aineistona muiden tutkijoiden keräämää

muisteluaineistoa, mikä laajentaa huomattavasti otantaa. Muisteluaineistoa on myös rinnastettu aikakauden julkiseen keskusteluun valkoiduissa sanoma- ja aikakauslehdissä, mikä Holmilan lehdistöhistorialliseen tutkijataustaan nähden on luonnollinen valinta. Jossain määrin Holmila on hyödyntänyt myös valtionhallinnon aineistoja, kuten Ulkoministeriön diplomaattikirjeenvaihtoa. (s. 34–36.)

Tutkimuksen näkökulma on tunne- ja kokemushistoriallinen ja metodologisesti teos kytkeytyy muistitietotutkimukseen. Teoreettisesti teos nojautuu historioitsija Hajimu Masudan *Cold War Crucible* -teoksessa (2015) esittämiin ajatuksiin kylmästä sodasta sosiaalisesti rakentuneena ilmiönä eli kuviteltuna todellisuutena. Masudan pohjalta Holmila kuvailee sosiaalista mekanismia valtaa ja valtasuhteita legitimoivaksi ajatusrakennelmaksi. Suomessa tämä mekanismi kytkeytyi Urho Kekkosen perustamaan viralliseen ulkopolitiikkaan, joka edellytti tietyistä asioista joko vaiettiin tai puhuttiin hyväksyttävällä tavalla. (s. 15–16.)

Teoreettinen viitekehys liittyy läheisesti sosiaaliseen konstruktionismiin, jossa todellisuuden nähdään rakentuvan ja muuntuvan jatkuvassa vuorovaikutuksessa (esim. Burr 2003). Kylmä sota ymmärretäänkin teoksessa sosiaalisen konstruktivismin mukaisesti symbolisena rakennelmana, jolle jokainen antaa oman subjektiivisen merkityksensä. Kylmä sota ei Holmilan mukaan ollut yleispätevä objektiivinen totuus, vaan subjektiivinen ”kuviteltu todellisuus”, jota ihmiset ja instituutiot omassa toiminnassaan jatkuvasti rakensivat ja muokkasivat (s. 18). Tätä Holmila havainnollistaa esimerkiksi avaamalla johdannossa maailmankuvansa muodostumista lapsuusvuosinaan kylmän sodan sävyttämässä ilmapiirissä sekä erittelemällä teoksen eri osissa omaa subjektiivista kokemustaan kylmästä sodasta.

Teoksessa syvennyttään tarkastelemaan suomalaisten tunne- ja kokemushistoriaa kylmästä sodasta, sen aikaisista kriiseistä ja valtionjohtajista sekä ydinaseista ja suursodan pelosta. Tarkastelussa ovat myös suomalaisten matkailukokemukset itäblokkiin ja kylmän sodan päättymisen. Varsinaisen ytimen muodostaa 1970-lukua ja suomettumisilmiötä koskeva osuus. Läpileikkaavana teemana teoksessa on suomettuminen muistettuna ja koettuna ilmiönä (s. 18). Sen tarkastelu on myös teoksen mielenkiintoisin ja ajankohtaisin anti.

Pelon väaristämä Suomi–Neuvostoliitto-suhde

Muistitietoaineiston ja aikakauden julkiseen keskusteluun pohjautuen Holmila osoittaa, kuinka toisen maailmansodan traumat ja uuden sodan pelko määrittivät oleellisesti suomalaisten kokemusta kylmästä sodasta. Holmilan mukaan toinen maailmansota vaikutti tunnetasolla jatkuvasti uuden sodan pelkona ”ihmisten arjen taustalla ikään kuin näkymättömänä varjona”, jonka erilaiset kylmän sodan kriisit nostivat herkästi esiin (s. 39–41). Muisteluaineistosta nostetuilla esimerkeillä Holmila havainnollistaa suomalaisten pelon sävyttämää tunne- ja kokemusilmapiiriä eri kriisien aikaan. Keskeisimpinä esiin nostetaan Unkarin kansannousu, Kuuban kriisi sekä Tšekkoslovakian miehitys.

Lisäksi ydinaseet, kilpavarustelu sekä ydinaseiden käyttöön liittyvä retoriikka kiihdyttivät entisestään pelkoja ja ihmisten turvattomuuden kokemusta. Ydinaseiden ja

kolmannen maailmansodan uhka oli Holmilan mukaan pelon muodossa alati läsnä yksityisessä ja julkisessa puheessa ja muodosti keskeisen kokemuksen ihmisten arkielämässä (s. 93).

Käänteentekeväksi suomalaisten kylmän sodan kokemuksessa Holmila nostaa Tšekkoslovakian kriisin vuonna 1968. Tšekkoslovakian sosialismin uudistamispyrkimysten päättyminen Varsovan liiton joukkojen interventioon oli Holmilan mukaan suomalaisille konkreettinen muistutus Neuvostoliiton todellisesta luonteesta luottamuksen ja ystävyyden retoriikan takana (s. 58–59), jonka varaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteita oli toisen maailmansodan jälkeen pyritty Paasikiven–Kekkonen linjan mukaisesti rakentamaan. Kriisiä seurasi päätelmä, ettei Neuvostoliittoa tullut ärsyttää. Tämän pohjalta luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon ja niiden vaaliminen muodostuivat Suomessa kylmän sodan sosiaalisiksi mekanismeiksi. (s. 64–65.)

Parhaiten tämä mekanismi tiivistyy oheiseen kuvaukseen: ”Suomalaisten muistojen ja Prahan kokemuksen perusteella voi sanoa, että neuvostoväkivallan muodostama ketju aina talvi- ja jatkosodasta Unkariin, hetkellinen noottikriisin aiheuttama huoli ja nyt Tšekkoslovakian tapahtumat saivat aikaan laajan pelon tunteen, jota Suomessa seuraavana vuosikymmenenä lievennettiin äänekkäällä ystävyysspolitiikalla.” (s. 70.) Näin ollen pelko oli oleellinen tekijä suomalaisten Neuvostoliitto-suhteen ja suomettumisen taustalla.

Suometumisen sosiaalinen mekanismi

Historiantutkimuksessa Suomen kylmän sodan aikaista politiikkaa on usein selitetty pienvaltioidealismiin pohjautuvalla rationaalisella selitysmallilla. Tunnehistorialliseen ulottuvuuteen syventymällä Holmila kuitenkin osoittaa, että vaikka suometuminen vaikutti ulkoisesti rationaaliselta reaalipolitiikalta, oli se todellisuudessa ytimeltään tunnepolitiikkaa, jossa tunteet vain naamioitiin reaalipolitiikan pragmaattiseen viittaan. (s. 121–122.) Nostamalla rationaalisen pragmatismen rinnalle affektiivisen ulottuvuuden, Holmila purkaa myyttiä Kekkonesta kylmäjärkisenä reaalipoliitikona. Analyysissään Holmila osoittaa varsin vakuuttavasti, että Paasikiven–Kekkonen linjan ja Kekkonen toiminnan taustalla vaikutti voimakkaasti pelko ja huoli Neuvostoliiton mahdollisesta aggressiivisuudesta. Siksi Holmilan mukaan suometuminen oli rationaalisen reaalipolitiikan sijasta ytimessään tunnepolitiikkaa, joka oli seurausta Neuvostoliittoa kohtaan tunnetusta ylikompensoidusta pelosta. (s. 121–123, 152.)

Keskeistä Holmilan mukaan Kekkonen ohjaamassa poliittisessa kulttuurissa oli se, että Neuvostoliiton suhteiden vaaliminen edellytti vaikenemaan kritiikistä, jotta hyviä suhteita itänaapuriin ei vaarannettaisi (s. 153–154). Tästä poliittisesta välttämättömyydestä muotoutui hyve, jolla koko maan julkista elämää ohjailtiin, ja jonka vaikutuksesta Suomesta Kekkonen johdolla vähitellen muotoutui yhden ulkopoliittisen totuuden ”Kekkoslovakia” (s. 128, 155). Holmilan oleellinen havainto muisteluaineistosta on, että muistelijoille suometumisen aika näyttäytyy vaihtoehdottomana (s. 134). Tulkinnassaan Holmila painottaa, että suometuminen oli

sisäsyntyinen poliittinen kulttuuri, jonka seurauksena Suomesta tuli 1970- ja 1980-luvuilla Neuvostoliitolle alisteinen ”Brežnevin henkinen puolisiirtomaa” (s. 157).

Argumenttiaan Holmila alleviivaa orwellilaisin termein puhumalla suomettumisen edellyttämästä ystävyysliturgiasta ”uuspuheena”, jota vastustavat toisinajattelijat syyllistyivät ”ajatusrikoksiin” (s. 189–191). Teos tarjoaakin varsin synkän kuvan 1970-luvun suomalaisesta yhteiskunnasta. Synkkyyttä korostaa Holmilan kommentti, jonka mukaan Suomi ei ollut tuolloin kovin kaukana totalitaarisen yhteiskunnan arjesta ja muistutti enemmän autoritariaa kuin demokratiaa (s. 128). Holmila painottaakin, että muisteluaineiston pohjalta suomettuminen oli monille suomalaisille kokemuksena ahdas (s. 188).

Teoksen ajankohtaiskeskustelun kannalta mielenkiintoisin väite on, että vielä kylmän sodan päätyttyä ja Neuvostoliiton romahdettuakin suomalaiset tarkastelivat kansainvälisiä suhteita kylmän sodan sävyttämän linssin läpi, ja että sosiaalinen mekanismi jäi vaikuttamaan ihmisten mielissä (s. 282). Holmilan argumentoikin, että kylmän sodan päättymisen jälkeen suomettumisen henkinen perintö jäi jossain määrin elämään jälkisuomettumisen muodossa (s. 159). Ilmiön tunnustamisen ja tutkimisen puolesta on puhunut myös toimittaja Pekka Virkki teoksessaan *Jälkisuomettumisen ruumiinavaus* (2023).

Suomettuneen Suomen selkäranka

Suomalainen diplomaatti Max Jakobson on kuuluisassa lauseessaan todennut, että ”Ei kansa suomettunut, vain kansakunnan valiot.” (s. 153.) Holmila yhtyy argumenttiin ja nostaa suomettumisen ajan sankarin asemaan tavallisen kansan. Holmila kuvailee, kuinka suomalaisten kielteinen suhtautuminen Neuvostoliittoon ja historiallisista kokemuksista kumpuava epäluulo maata kohtaan oli ”koko kylmän sodan selkäranka”, joka esti Suomea kumartamasta vielä syvemmin Moskovaan (s. 70–71). Suomalaista kulttuuria ei Holmilan mukaan voikaan sanoa suomettuneeksi, sillä aikalaismuistoissa neuvostovastainen henki eli vahvana ja suurin osa suomalaisista hangoitteli neuvostovaikutteita vastaan (s. 161–162, 172).

Ratkaisevaksi teos nostaa suurten kansanosien kuluttaman massakulttuurin, jossa amerikkalaiset kulttuurituotteet ja niissä esitetty kuva lännestä tarjosivat suomalaisille enemmän samaistumispintaa kuin Neuvostoliitto (s. 201). Aineistonsa pohjalta Holmila esittääkin: ”’Pienet omaksumisvaikeudet’ olivat juuri se avain, joka esti laajemman kylmän sodan aikaisen Neuvostoliiton informaatiovaikuttamisen juurtumisen suomalaismieliin. Kun Neuvostoliiton pauloissa 1970- ja 1980-luvuilla oli äänekäs enemmistö, heidän jalkoihinsa jäi valtava ’täysin amerikkalaisuuden pauloissa’ ollut ei-poliittinen enemmistö.” (s. 205.)

Suomalaisten matkailukokemuksia Neuvostoliiton johtamassa blokissa koskeva analyysi alleviivaa argumenttia, sillä matkat usein korostivat kulttuurien välillä vallinnutta jyrkkää railoa (s. 208). Aiemmin on tutkittu, että Neuvostoliitossa turismi valjastettiin palvelemaan ideologisia tavoitteita, minkä vuoksi maahan kohdistuvaa ja sieltä lähtevää matkailua kontrolloitiin valtion toimesta (ks. Sutinen 2020). Suomalaisille matkailijoille tämä sosialistinen kontrollijärjestelmä oli Holmilan

mukaan kokemuksena vieras ja ahdistava (s. 239–245). Siksi Holmila argumentoi, että vaikka kylmää sotaa koskevassa kulttuurin tutkimuksessa viime aikoina on korostettu ylijärjestyksen vuorovaikutusta sekä idän ja lännen kietoutumista toisiinsa, aikalaiskokemukset päinvastoin korostavat jakolinjaa (s. 245).

Eräiden suomalaisten kylmää sotaa

Suomettumisesta ilmiönä ja käsitteenä on kirjoitettu laajasti niin kylmän sodan aikana kuin sen jälkeenkin. Kenties tunnetuin aihetta käsittelevä teos on entisen Venäjän tutkimuksen professorin Timo Vihavaisen *Kansakunta rähmällään: Suomettumisen lyhyt historia* (1991), joka tarjoaa yleiskuvan suomettumisen käsitteestä, käytötavoista sekä ilmiöön johtaneesta poliittisesta kulttuurista. Kansainvälisesti tunnetuimpiin puolestaan lukeutuvat yhdysvaltalaisen historioitsijan Walter Laqueurin kirjoitukset suomettumisesta, jotka aikanaan herättivät kiivasta keskustelua Suomessa (ks. Laqueur 1980). Holmilan teos poikkeaa oleellisesti näistä aiemmista tutkimuksista, sillä teos tuo kylmän sodan historiankirjoitusta vuosikymmeniä dominoineen poliittisen historian rinnalle kokemus- ja tunnehistoriallisen ulottuvuuden, joka muistitietoon pohjautuen tarjoaa tuoreen näkökulman suomettuneisuuden aikaan.

Siinä missä aiemmassa tutkimuksessa on lähinnä käsitelty suomettumisilmiön poliittista taustaa, osoittaa Holmila teoksessa onnistuneesti tunne- ja kokemushistoriallisen analyysin avulla, kuinka kansakunnan ja valtionjohdon tunteet ja kokemukset vaikuttivat oleellisella tavalla suomettumisilmiön syntyyn, ja miten suomettuminen sittemmin sosiaalisena mekanismina vaikutti tavallisen kansan kokemuksiin kylmän sodan aikana. Muisteluaineistoon pohjautuva analyysi antaa ansiokkaasti tilaa moniäänisyydelle, ja teos nostaa onnistuneesti esiin erilaisia muistoja ja kokemuksia sekä rinnastaa niitä aikakauden julkiseen keskusteluun. Holmila myös suhteuttaa taitavasti havaintojaan kylmän sodan laajempaan kansainväliseen viitekehykseen.

Ongelmallista teoksessa on, että pääasiallinen tutkimusaineisto edustaa vain muutaman kymmenen suomalaisen tunne- ja kokemushistoriaa. Suurin osa muistelijoista on syntynyt 1940-luvulla tai sen jälkeen (s. 43), minkä vuoksi otos edustaa vain hyvin pientä osuutta kylmän sodan kokeneesta suomalaisesta väestöstä. Siksi esimerkiksi toisen maailmansodan kokeneen ja kylmän sodan alkuvaiheessa aktiivista elämänvaihetta viettäneen sukupolven ääni jää aineistossa vähäiseksi. Lisäksi Holmila tunnustaa, että aineistossa korostuu enimmäkseen yhteiskunnan porvarillinen näkökulma (s. 35). Tutkimus siten väistämättä tyypistää kuvaa suomalaisten kylmästä sodasta. Teos kuitenkin poikkeaa oleellisesti siitä poliittisen ylätasoin toimintaan keskittyneestä tutkimuksesta, jota kylmän sodan historiankirjoitus on yleensä edustanut, ja on siten erittäin arvokas ja ajankohtainen lisä kylmän sodan historian tutkimukselle sekä suomettumisilmiön tarkastelulle. Holmila myös onnistuu paikkaamaan aineiston suppeutta täydentämällä sitä aiemmin kerätyllä muisteluaineistolla.

Päivän puheeseen ilmaantunut ”uusi kylmä sota” sekä muut historialliset heijastuspinnat ja yhtymäkohdat nykypäivään korostavat teoksen ajankohtaisuutta, jota Holmila muistutuksillaan alleviivaa halki teoksen. Yksittäisiä kirjoitus- ja

huolimattomuusvirheitä lukuun ottamatta *Suomalaisten kylmä sota* on erittäin hyvä tieteelliset puitteet täyttävä yleistajuinen historiateos. Paikoitellen teokseen sisältyy ”akateemista hiusten halkomista” (s. 17, 20), mikä korostaa kirjoittajan ja kustantajan aietta kohdistaa teos suurelle yleisölle. Teosta voi suositella niin kylmän sodan historian tutkijoille kuin laajemmalle yleisöllekin. Erityisesti teos on hyödyllinen suomettumisesta ja sen historiallisesta taustasta ja kokemuksesta kiinnostuneille, antaen ideoita jatkotutkimuksille.

FM Tommi Hämäläinen on yleisen historian väitöskirjatutkija Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. Väitöskirjassaan Hämäläinen tutkii Ison-Britannian tiedustelu-arvioita Suomesta varhaisen kylmän sodan vuosina. Holmila on yksi hänen väitöskirjaohjaajistaan.

Kirjallisuus

Burr, Vivien. 2003. *Social Constructionism*. 2. p. Lontoo: Routledge.

Laqueur, Walter. 1980. *The Political Psychology of Appeasement: Finlandization and Other Unpopular Essays*. New Brunswick; Lontoo: Transaction Books.

Masuda, Hajimu. 2015. *Cold War Crucible: The Korean Conflict and the Postwar World*. Cambridge; Lontoo: Harvard University Press.

Sutinen, Ville-Juhani. 2020. *Neukkaturismi: Neuvostoliiton matkailun historia*. Tampere: Vastapaino.

Vihavainen, Timo. 1991. *Kansakunta rähmällään: Suomettumisen lyhyt historia*. Helsinki: Otava.

Virkki, Pekka. 2023. *Jälkisuomettumisen ruumiinavaus*. Jyväskylä: Docendo.